

*Петр Киридон***Правящая номенклатура Украинской ССР в 1945 – 1964 гг.: характеристика комплекса источников**

Предлагается обзор источниковой базы проблемы институционализации и функционирования партийно-государственной номенклатуры Украинской ССР в 1945 – 1964 годах.

Ключевые слова: партийно-государственная номенклатура, опубликованные источники, материалы архивов, видовая классификация, сборники документов

*Peter Kyrydon***The ruling nomenclature of the Ukrainian SSR in 1945 – 1964: characteristics of sources**

Sources base observation of the institutionalization and functioning of the party-State nomenclature of the Ukrainian SSR in 1945-1964 are proposed in this article.

Key words: party-State nomenclature, published sources, archives, specific classification, collections of documents.

УДК 7.072.2(092) «1920-1930»

*Олександр Бонь (м. Київ)***ФЕДІР ЕРНСТ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ
У МИСТЕЦТВОЗНАВЧИХ НАУКОВИХ ОСЕРЕДКАХ
У 1920-1930 РОКАХ**

У статті на основі архівних джерел розкривається місце і роль Федора Ернста у роботі мистецтвознавчих структур радянської України 1920-1930 років. Проаналізовано його діяльність у різних наукових інституціях.

Ключові слова: пам'яткоохоронна діяльність, мистецтвознавство, кафедра мистецтва ВУАН, науково-дослідна кафедра мистецтвознавства, кабінет українського мистецтва ВУАН.

Ім'я Федора Людвіговича Ернста помітно виділяється серед гуманітаріїв України першої половини ХХ століття. Це був вдумливий дослідник, самовідданий охоронець пам'яток історії та культури, вчений, який залишив помітний слід у багатьох галузях української науки. Широко відомі його мистецтвознавчі дослідження та його пам'яткоохоронна діяльність.

Метою даного дослідження є показати мовою документів місце і роль Федора Ернста в підрадянському мистецтвознавстві, зокрема на кафедрі історії українського мистецтва ВУАН, структурі науково-дослідної кафедри мистецтвознавства НКО та кабінеті мистецтва ВУАН у 1920-1930 роках.

У 1920 – 1930 роках в радянській Україні працювала нова генерація мистецтвознавців (Федір Ернст у Києві, Дмитро Гордєєв і Стефан Таранушенко у Харкові та інші), яка сформувалась у дореволюційний і революційний час. Саме вони стали визначати рівень і напрямки розвитку пам'яткоохоронної діяльності, музейництва, мистецтвознавчої науки. Існує потужна історіографія,

в якій розкрита діяльність Федора Людвіговича Ернста у згаданих галузях [1]. Все ж залишається недостатньо дослідженою його організаційна робота в мистецтвознавстві.

Вона зосереджувалась у кількох інституціях та наукових установах, але найпомітнішою була на кафедрі історії українського мистецтва ВУАН та кабінеті мистецтва ВУАН, структурі науково-дослідної кафедри мистецтвознавства. У дослідженнях сучасних науковців існує певна плутанина щодо кафедр Всеукраїнської академії наук та науково-дослідних кафедр, які перебували у підпорядкуванні Народного комісаріату освіти. Це певною мірою провокують і тогочасні документи, які часто вживають скорочені назви, не завжди строго сліднують їх відповідності. Науково-дослідні кафедри були інституціями, а кафедри ВУАН можна вважати формою презентації наукового напрямку в академії.

Надалі, щоби уникнути плутанини, називати мемо структурну одиницю ВУАН – академічна кафедра (інколи у архівних документах її назива-

вають науково-дослідною кафедрою українського мистецтва чи мистецтвознавства), а науково-дослідну кафедру мистецтвознавства – науково-дослідна кафедра мистецтвознавства НКО.

Варто зауважити, що науково-дослідні кафедри були створені у структурі Народного комісаріату освіти УСРР при вищих навчальних закладах – інститутів народної освіти. НКО 14 листопада 1921 р. надіслав листа до ВУАН щодо їх організації і узгодження роботи з ВУАН. Наркомат планував перевести частину установ та співробітників ВУАН до складу науково-дослідних кафедр НКО. Спільне зібрання ВУАН протестувало з приводу цих планів. Влада бачила в науково-дослідних кафедрах НКО інституції, які мали протистояти ВУАН, ідеологічно чужій більшовицькій владі. Але реорганізація була зведена нанівець, тим, що більшість науково-дослідних кафедр НКО очолювали академіки ВУАН – впливав гострий брак кадрів. Зокрема, і академік Олекса Петрович Новицький керував науково-дослідною кафедрою мистецтвознавства НКО [2, с. 16-17]. До реорганізації у науково-дослідні інститути у 1934 році зберігалась шестичленна структура ВУАН: кабінет — комісія — кафедра — цикл — відділ — Президія ВУАН [3, с. 44-45].

Кафедра історії українського мистецтва ВУАН була утворена у 1922 році на основі Секції мистецтва, яка існувала при Українському науковому товаристві, яке у свою чергу приєднано до академії у 1921 році. Спочатку керівником секції українського мистецтва [4], а згодом і кафедри став академік Олекса Петрович Новицький [5].

Саме він широко розгорнув діяльність кафедри: зорганізував комісію по студіюванню художніх цінностей, вилучених з українських церков та налагодив їх дослідження, активізував роботу кабінету українського мистецтва при кафедрі та багато іншого. Нижче згадаємо лише основні факти роботи Федора Ернста на академічній кафедрі історії українського мистецтва.

З початку існування академічної кафедри Федір Ернст працював як її науковий співробітник, а з 1926 і до 1930 року – як дійсний член [6, с. 204]. Сам вчений згадує про це у своїй автобіографії [7].

За свідченням дружини Федора Ернста Тамари, його було обрано старшим науковим співробітником академічної кафедри в кінці 1920 років, оскільки академік Олекса Новицький планував відійти за станом здоров'я від роботи у ВУАН і була думка про висування його кандидатури у якості наступника літнього академіка. Дружина

згадує активну участь Ф. Ернста (художній редактор) у редагуванні О.П. Новицьким мистецької спадщини Тараса Шевченка [6, с. 291-292].

У вересні 1927 р. з Укрнауки було надіслано обіжника із пропозицією надати матеріал з оглядом роботи академічної кафедри мистецтвознавства з часу її створення для публікації в бюлетені «Наука на Україні» [8, арк. 36 зв.]. Цей огляд було розміщено у кількох виданнях. У статі, опублікованій у газеті «Пролетарська правда», наголошувалось на матеріальній скруті і на необхідності збереження пам'яток, коли підводились підсумки роботи українських мистецтвознавців і пам'яткоохоронців за десять років після жовтневої революції [9]. За активної участі Федора Ернста було проведено прилюдні збори ВУАКу і науково-дослідної кафедри мистецтвознавства НКО, де зачитано доповіді про роботу в царині мистецтвознавства, археології і охорони пам'яток [10, арк. 39 зв.].

У зв'язку з ідеологічною перебудовою ВУАН у кінці 1928 – 1931 роках значно змінилась тематика і спрямованість досліджень науковців академії. Варто згадати свідчення Наталі Полонської-Василенко про те, як у 1931 р., відгукнувшись на відозву п'яти чільних академіків ВУАН про соціалістичне змагання та «ударництво» в науковій роботі, вони були змушені це зробити в умовах ідеологічного цькування та «чисток». Мистецтвознавці А.Бабій та Ю.Масютін оголосили себе ударниками пролетарської музичної культури і взяли на себе зобов'язання: «Проводити нещадну, непримиренну боротьбу з усіма проявами ворожої ідеології в музичній роботі – науковій, творчій та виконавській» [11, с. 13].

Подібні тенденції можна відзначити і в роботі академічної кафедри. Розглянемо протокол її засідання від 17 січня 1931 року, щоби порівняти склад і зміст роботи кафедри з попереднім періодом. Варто зауважити, що аналогічні документи відклалися і в архіві Ф.Л. Ернста в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАНУ [12]. На засіданні були присутні А.Бабій, Л.Дмитров, В.Козловська, П.Курінний, О.Новицький, П.Рулін, М.Ткаченко і представник від заводу «Червоний плугатар» В.Ліберман. Тепер першим питанням розглядалась справа «культурного обслуговування» (!) робітників заводу. Для цього планувалось проведення регулярних лекцій з археології, мистецтва, історії музики та театру за календарем, який готувався кафедрою щомісяця. Також планувалось проводити екскурсії робітників музеями Києва, брати участь у виданні заводської багатотиражки,

постійно запрошувати представника культполітради (sic) заводу на засідання ВУАКу (sic). Особливо відповідали духові часу наступні завдання:

«...з) Вважати за потрібне, щоб представники ВУАКу (напевне тому, що О.Новицький очолював кафедру і ВУАК – О.Б.) також брали участь у Виробничих нарадах та інших засіданнях “Червоного Плугатаря»;

і) улаштувати виїзні засідання ВУАКу на “Червоному Плугатареві”, особливо по тим питанням, що мають загально громадські інтереси;

к) вважати за конче потрібне для ознайомлення з заводом “Червоний Плугатар” влаштувати в найближчий час екскурсії співробітників ВУАКу та Кафедри Українського мистецтва ВУАН до «Червоного Плугатаря». І зовсім дивно звучала пропозиція до заводу висувати робітників для роботи в секціях кафедри [13, арк. 2]. Як бачимо, частина роботи кафедри в умовах наростання тиску тоталітарної держави вже мало стосувалась науки.

У довіднику «Наукові установи та організації УСРР», виданому в Харкові у 1930 році, наводяться дані: кафедра історії українського мистецтва з кабінетом українського мистецтва – вул. Жертв Революції, ч. 3 (помилка, насправді – 23) мала головою О. Новицького і нештатного співробітника Н.А.Коцюбинську. Кафедра працювала над складанням мапи художньої промисловості та виявленням виробничих центрів народного мистецтва. Зібрано матеріал з термінології виробництва та елементів народного орнаменту, опрацьовано деякі питання з царини народного мистецтва.

У жовтні – грудні 1931 р. пройшло перезатвердження складу академічної кафедри і кабінету українського мистецтва – тимчасово виконуючим обов'язки наукового співробітника при кафедрі до проведення конкурсу на цю посаду затвердили Ф.Л. Ернста, на такій же основі при кабінеті українського мистецтва був затверджений А.М. Бабій [12, арк. 7].

Далі зупинимось на діяльності Федора Ернста в науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства НКО. Вона була заснована при Київському інституті народної освіти (Вищому інституті народної освіти). Пізніше вона мала секції в Харкові. Кафедру було організовано рішенням Головного профосвіти у липні 1922 р., а перше засідання відбулось 26 вересня 1922 р. на чолі з академіком Ф.І. Шмітом. Зауважимо, що пізніше, вже за керівництва кафедрою О.П.Новицьким, в документах знаходимо: «Кафедра і кабінет українського Мистецтва засновані року 1922, коли обрано

було на академіка цієї кафедри О.П.Новицького» [14, арк. 37]. Це можна назвати прикрою неточністю, оскільки, в машинописному варіанті «Звіту про діяльність Кафедри мистецтвознавства в Києві з часу її існування» з правками академіка О.Новицького уточнюється, що у січні 1922 р. академік Ф.Шміт розробив проект науково-дослідної кафедри мистецтвознавства з вісьмома секціями, але при організації кафедри у липні того ж року була створена лише секція українського мистецтва під головуванням О.П.Новицького [15, арк. 1].

На 25 засіданнях кафедри, що відбулись з вересня 1922 по березень 1923 р. зачитувались наукові доповіді, рецензії на нову літературу, розвідки щодо окремих пам'яток. Зберігся також рукописний звіт за перший рік роботи кафедри, написаний Федором Ернстом, який знаходиться в Інституті рукопису НБУВ в архіві Академії наук України (ф. X, №18970). Звернімо увагу, що документ написаний у 1923 році на чорновому папері – на бланку Українського Галицько-Буковинського комітету допомоги жертвам війни при Українській Центральній Раді. Пізніше, після арешту Ф. Ернста, це, очевидно, буде помічено каральними органами.

У документі детально показана діяльність кафедри. Хоча і відчутне суб'єктивне ставлення до керівництва інституцією академіком Федором Шмітом. Перший склад кафедри був затверджений 22 жовтня 1922 р. Головнопрофосвітою у кількості трьох наукових співробітників - Ф.Л. Ернста, С.О. Гілярова, В.М. Зуммера та керівника О.П.Новицького і допущеного до роботи аспірантом, але не затвердженого Л.А.Дінцеса. Про подані кандидатури аспірантів Г.М.Вишеславцева, В.О. Язловського відповіді керівним органом не було дано. Частина завдань, які ставила перед собою кафедра було виконати важко через відсутність відповідних наукових сил. До того ж, можна погодитись з авторами звіту, хоча він і не був повною мірою об'єктивним: «Переглядаючи цей план зараз, ми ясно бачимо, що тут Кафедра з одного боку брала на себе завдання, що їй зовсім не належать, як, напр. справу охорони пам'яток старовини та мистецтва, яку дійсно взяв на себе переорганізований Археологічний комітет, з другого боку – такий нахил, до якого мав сам керівник кафедри, що й залишив цю працю власне за собою, не поставивши її як колективну роботу Кафедри» [15, арк. 2].

Ще рік після від'їзду Ф.І.Шміта до Ленінграда кафедра працювала за попереднім планом. Але

з метою забезпечити належний рівень роботи Олекса Новицький категорично поставив вимогу перед Укрнаукою про реорганізацію кафедри і розробку нового «операційного» плану.

У проекті О. Новицького кафедра ділилась на 6 секцій: теорії мистецтва, передісторичного, всесвітнього та українського мистецтва, музики і секцію мімічного мистецтва. Із перерахованих структур активно працювала секція українського мистецтва. На керівництво секцією музичного мистецтва Олекса Новицький запропонував Климента Квітку як єдиного в Україні знавця народного мистецтва [16]. З секцією передісторичного (стародавнього мистецтва), яка складалась з М.Ф.Біляшівського, П.П.Курінного, М.Я.Рудинського, теж виникли складності – академік М.Ф. Біляшівський незабаром помер і його замінив П.П.Курінний. Роботу секції теорії мистецтва планувалось проводити разом з міжвузівським марксистсько-ленінським семінаром (певно, під тиском «з гори»), а потім вирішено створити окрему секцію під головуванням професора Б.В. Якубського.

Керуючись власними міркуваннями, очевидно, не науковими, Укрнаука 4 грудня 1926 р. затвердила наступну структуру кафедри: секція українського мистецтва (як центральна), російського, східно-мусульманського, західного мистецтва; у Харкові – українського мистецтва і мистецтва християнського Сходу [15, арк. 9]. Але досвідчений організатор Олекса Новицький знайшов вихід, утворивши при секції українського мистецтва підсекції – передісторичного мистецтва, музичну і театральну, зберігши, таким чином, накопичений кадровий потенціал. Разом з тим залишилась секція теорії та соціології мистецтва.

На кінець 1927 року склад і структура науково-дослідної кафедри мистецтвознавства були такими: завідувачем і головою української секції був академік Олекса Новицький, дійсні члени – Данило Щербаківський (загинув 6 червня 1927 р. – в документі помилково вказано дату 4 червня) і Всеволод Зуммер (завідувач секції східно-мусульманського мистецтва). Науковими співробітниками були – Федір Ернст та Іван Врона. Саме такий склад був затверджений Укрнаукою. У зв'язку з великою роботою в різних напрямках мистецтвознавства подано на дійсних членів кандидатури Федора Ернста, Климента Квітки, Петра Курінного, Бориса Якубського. На наукових співробітників запропоновані – Микола Грінченко, Олександр Кисіль, Кость Мощенко, Петро Рудін. Тоді ж затверджено аспірантів –

Наталю Коцюбинську [17], Михайла Павленка, Марію Новицьку, Марію Щепотьєву, Надію Венгрженовську, Миколу Шиповича, Зенона Ляшевича, Євгенію Спаську (в документах того часу і, зокрема, в згаданому, вживається ім'я і по батькові Ївга Юрківна).

З цього часу кафедра вступає в період «можливих реорганізацій», які загрожували дезорганізацією її роботи і розпорошенню наукових сил. Укрнаука пропонувала перетворити її на академію (про що знаходимо інформацію у листі О.Новицького до керівника Укрнауки Ю.Озерського від 2 грудня 1927 року [18, арк. 59-59 зв.]). Зауважимо, що згаданий лист зберігається також в особовому фонді академіка О.П.Новицького у одиниці зберігання №1046, яка уявляє собою чернетки (а фактично копії) листів, відправлених ученим у службових і наукових справах.

Згодом Укрнаука пропонувала створити Український інститут історії матеріальної культури. Цей проект відклався у фонді ВУАКу в Науковому архіві Інституту археології НАНУ у машинописному варіанті за підписом О.Новицького із правками М. Рудинського і датований 1927 роком. Він передбачав створення археологічного, мистецтвознавчого і етнологічного відділів з лабораторіями. Завданням його була підготовка науково-практичних працівників у згаданих напрямках (протягом 2-3 років) [19, арк. 1-4]. Та запланована реорганізація не була втілена в життя і кафедра продовжувала існувати в попередньому вигляді. Але було створено дві нові секції – музична і театральна (працювала в приміщенні приєднаного до кафедри Театрального музею, який очолював Олекса Новицький). План роботи на 1928/1929 рік передбачав об'єднання зусиль згаданих секцій із секцією образотворчого мистецтва.

У опублікованому звіті науково-дослідної кафедри мистецтвознавства за 1928-1929 академічний рік (за підписом Марії Щепотьєвої) зазначено, що вона мала три секції: 1) образотворчого українського мистецтва (керівник - О.П.Новицький); 2) театральна (керівник – О.П.Новицький, науковий співробітник П.І. Рудін, аспірант З.О.Кисіль); 3) музична (керівник - проф. М.О.Грінченко, д.чл. К.В.Квітка, аспіранти А.М.Бабій, С.В.Барик, Ю.М.Масютін). Та за відсутності асигнувань дві останні секції не змогли широко розгорнути роботу, але аспіранти і наукові працівники поєднували дослідження із своєю штатною працею у ВУАН. Формою роботи секцій були семінари де студіювалась фахова література, досліджувались пам'ятки. Тут помітне місце займала ро-

бота Федора Ернста. Він вів семінар для наукової молоді про нове українське мистецтво. Про старе українське мистецтво - О.Новицький, трипільську культуру - П. Курінний, нове західноєвропейське та українське мистецтво - А. Таран, техніку старого українського малярства - М.Касперович. Між аспірантами були розподілені по кілька тем досліджень, з яких вони готували доповіді. Важливо вказати, що разом з аспірантами кафедри у семінарах брали участь аспіранти Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Шевченка, Лаврського музею, Музею мистецтв ВУАН. Перелік цих аспірантів наступний: К.І.Білоцерківська, Н.А.Коцюбинська, Л.Д.Мулявка, М.С.Павленко, М.О.Новицька, М.О.Щепотьєва, Є.Ю.Спаська, Т.А.Мішківська, І.М.Снігур, М.В.Венгрженовська, П.А.Кульженко, Бабич, Адольф (у звіті прикметна деталь – два останніх прізвища без ініціалів, а позначка “т” – товариш, що вказує на партійну належність) [20, с.87].

Серед цих імен – учасників семінару Федора Ернста – можна виділити Євгенію Юрїївну Спаську (20.12.1892–22.9.1980 рр.) [21]. Хоча вона і називає в своїх спогадах Данила Щербаківського своїм учителем, все ж аспірантуру вона проходила у академіка Олекси Новицького при очолюваній ним кафедрі. Кафедра позитивно відгукнулася 2 травня 1926 року на її аспірантську роботу про українські печі, і вона продовжувала дослідження українського мистецтва. Зокрема, 2 квітня 1927 р. на засіданні кафедри нею була прочитана доповідь про давні чернігівські кахлі. Матеріал для цього дослідження був віднайдений дослідницею у Глухові в архіві П.Я.Литвинової і переданий її донькою Н.П.Боголюбовою. У 1928 матеріал був надрукований в «Етнографічному віснику» і зроблена доповідь на засіданні етнографічної комісії ВУАН [22, с. 278-279, 282-284].

На жовтень 1928 року на кафедрі працювали аспіранти і кандидати в аспіранти. Олекса Новицький подає відомості про вступ до аспірантури кафедри А.М.Бабія, С.С.Барика, Ю.М.Масютіна (всі – по музичній секції), К.І.Білоцерківської (секція образотворчого мистецтва), З.О.Ляшевича (театральна секція) і що ці кандидатури надіслані на затвердження до Укрнауки. На той час аспірантами були Л. Мулявка, Н. Коцюбинська, Є.Спаська, М. Павленко, але не всі вони отримували стипендію [23, арк. 1]. Саме тоді було повідомлено про захист 25 жовтня промоційної роботи аспіранткою кафедри Марією Новицькою. Саме Федір Ернст обраний представником кафедри на захисті. Надалі вирішено перевести М. Новицьку в наукові працівники.

Кафедру продовжувала постійно переслідувати загроза реорганізації чи ліквідації. Так, 5 вересня 1930 р. уповноважений Укрнауки у Києві Л.Левицький направив циркуляр до керівника кафедри О.Новицького, згідно з яким, керуючись постановою РНК від 1 серпня 1930 р. та листом Укрнауки від 31 серпня, кафедра мистецтвознавства ліквідовувалась, науковий персонал звільнявся з 15 вересня і отримував платню до 1 жовтня. Аспіранти переводились до відповідних музеїв. Її майно передавалось до музейного містечка, для чого створювалась спеціальна комісія [24, арк. 2]. Матеріали кафедри були передані до Київського центрального історичного архіву [25, арк. 1-2].

У довіднику «Наукові установи та організації УСРР», виданому в Харкові у 1930 році, вказано, що на той час дійсними членами кафедри були Д. Гордєєв, К. Квітка, Ф. Ернст, С. Таранушенко, В.Зуммер. Науковими співробітниками: О.Кісіль, М. Івасюк, І.Моргілевський, П. Курінний, І. Врона, Б. Якубський, П. Рупін. Аспірантами: Н. Коцюбинська, М. Павленко, Л. Мулявка, Є. Сінько, М. Щепотьєва, С.Степанова, Ю. Масютін, С. Борик, А. Ляшевич, Т. Білоцерківський. Кафедра мала Харківську секцію з 1926 р. у віданні Укрнауки НКО [26, с. 253].

Також окремо виділимо Кабінет українського мистецтва як академічну структуру, для розвою якої багато зробив Федір Ернст. Ця інституція була організована свого часу Ф.Шмітом для тих, хто бажав вивчати питання мистецтва [28, с. 188]. Важливим напрямком його діяльності було збирання зразків українського мистецтва у різних його галузях. Разом із тим Кабінет не мав перетворитися на музей, а давати матеріал для досліджень. До згаданого кабінету було передано частину майна Кабінету мистецтва Київського ІНО (реорганізованого університету), членом комітету для обліку майна якого О.П.Новицький був призначений 10 червня 1924 року [29, арк. 8 зв., 9]. У цій справі відбулася полеміка з І. Вроною (вона вийшла на шпальти газети «Більшовик»), який намагався приєднати згадану збірку та бібліотеку до Музею мистецтв ВУАН [30, арк. 42 зв.-43].

У 1923 р. передана кабінету збірка українського мистецтва розформованого УНТ. З перевезенням колекції В.О. Щавинського до Києва кабінет отримав мистецькі речі та бібліотеку [14, арк. 37]. Зберігся також «Опис ікон у Кабінеті мистецтв академіка Новицького», на жаль, не датований і написаний від руки аспіранткою О.П.Новицького Наталею Антонівною

Коцюбинською [31]. Документ вказує, що зберігалось в кабінеті 12 вартісних ікон старого письма [32, арк. 1-9].

Кабінет активно займався науковою роботою. У звіті кабінету українського мистецтва за 1929 р. відзначалось, що його працівники протягом року продовжували збирати матеріали для карт художньої промисловості України (зокрема у Північно-Західній Україні). Цікаво, що чернетка цього звіту написана до середини Ф. Ернстом, а далі правлена і дописана академіком О.Новицьким. Кабінет проводив анкетування про рушники, писанки, традиційну вишивану сорочку (разом 3600 примірників). У відрядженні позаштатна співробітниця Н.А. Коцюбинська досліджувала пам'ятки в Тульчинській окрузі, Гайсині та ін., а навесні 1929 р. вона ж їздила до Ленінграда (архіви та етнографічний відділ Російського музею) і Москви (Музей етнології РАН та Музей народознавства). Варто відзначити, що згадані наукові відрядження планувались кабінетом, який брав участь у роботі Комісії районного дослідження мистецтва України на 1930 рік разом з ВУАКом, науково-дослідною кафедрою мистецтвознавства, Всеукраїнським музеєм ім. Шевченка та інспектурою охорони пам'яток. В усіх цих установах першорядну роль відігравав Федір Ернст [33, арк. 1-2]. Це дозволяло акумулювати ті незначні кошти, які виділялись на наукові відрядження і проводити комплексні дослідження. Також ці зусилля учених привели до створення цілої мережі кореспондентів на місцях та активізували дослідження на селі. Один із кореспондентів - секретар сільради писав у ВУАН: «Я дуже зрадив, що заповнивши Вашу анкету, я зможу хоча маленьку краплинку допомогти нашій науці в її важливій праці» [34].

Навіть в обстановці ідеологічної істерії учені намагались продовжити наукову працю. Так, на нараді мистецтвознавців у кабінеті українського мистецтва 4 жовтня 1932 року за присутності О.Новицького, К.Квітки, Ю.Масютіна та А.Бабія розглядались теми для комплексного опрацювання наукових тем – «Шевченко в інтерпретації майстрів різних галузей мистецтва», «Наймитство і заробітчанство в українському мистецтві» (тема, продиктована політичною кон'юнктурою). К.Квітка запропонував тему «Використання українського фольклору в оперній творчості» й «Розмежування білоруських, українських та російських етнічних областей з погляду селянського мистецтва». Ю.Масютін пропонував тему «Громадянська війна в оперній творчості».

«Тематичний план праці Кабінету українського мистецтва ВУАН», правлений і підписаний академіком О.П.Новицьким 25 грудня 1931 року засвідчує, що він був продовженням п'ятирічного плану і тематично пов'язаний з планом роботи кафедри мистецтва ВУАН. Хоча і додалися деякі теми в галузі музикознавства: «Дослідження повоєнного музичного процесу на Україні: а) післявоєнна музична культура Західної України під капіталістичною Польщею; б) музичне життя АМСРР» [35, арк. 1].

У 1932 році в складі кабінету працювали, крім О.Новицького два наукових співробітники – у галузі образотворчого мистецтва професор Ф.Ернст і музики - професор А.Бабій. Незважаючи на брак необхідних коштів, науковці ставили масштабні завдання – підготовка довідників з українського мистецтва. Таким важливим проектом була «Енциклопедія української архітектури» [36], матеріал до якої був зібраний, і почалось написання окремих статей. Федір Ернст готував «Словник діячів мистецтва на Україні, від часів раннього феодалізму до сучасності». Ця робота планувалась на 8-10 років. Тоді він не знав, що долею для наукової праці йому буде відведено значно менше часу. У тому ж 1932 році професор Ф.Ернст почав підготовку питання «Дослідження будівництва соціалістичного Києва». Те, що учені ще не розуміли, які випробування їх чекають, як каральна машина режиму може розправитись з українською інтелігенцією, свідчить цитата з документу: «Дослідження будівництва соціалістичного Києва (Ф.Л.Ернст) повинне виявити досягнення й хиби в царині цього будівництва й сприяти підвищенню рівня художньої культури цього будівництва» [37]. Але цій роботі, як і іншим працям Федора Ернста, так і не судилось побачити світ.

Характерно, що у звіті Кабінету українського мистецтва з часу його заснування до 1932 року вказується, що 1922 р. була заснована комісія для дослідження художніх цінностей, і в тексті вже не згадується, що це були мистецькі цінності, вилучені з церков на початку 1920-х років. Вже бачимо, що з'являються розділи «Зв'язок наукової роботи з соцбудівництвом», «Перебудова роботи на основі марксо-ленінської методології» [34, арк. 1 зв.-2]. Ідеологічний тиск на наукових працівників виражався і в обов'язкових моральних ексекціях. Так, зокрема, професора Ф. Ернста примусили виступити із самокритичним переглядом своїх наукових праць з точки зору марксистської методології на засіданні II Відділу ВУАН під час об-

говорення листа Сталіна і вісім (!) разів на лекціях у Києві та Харкові [34, арк. 2].

У тому ж році Кабінет українського мистецтва брав участь у реорганізації музеїв за соціально-економічними формаціями. Державна Третяковська галерея у Москві використовувала реконструкцію Софії Київської, а Історичний музей ім. Т.Шевченка – замка князів Острозьких у Старо-Костянтинові, які здійснені академіком О.П. Новицьким. На 1933 р. кабінет планував продовження вищевказаних масштабних робіт, зокрема, намічено складання науково-популярного курсу українського мистецтва професором Федором Ернстом, реконструкція Києва кінця XVII століття (академік О.Новицький), за музичною тематикою – «Троїста музика» (проф. А.Бабій) та інші. Довелось ученим редагувати і план роботи на 1933 рік (збереглися два документи – від 10 жовтня 1932 і 20 березня 1933 р.). Було його доповнено пунктом про вироблення Федором Ернстом «схеми побудови марксистської історії українського мистецтва» [38, арк. 3]. До речі, у звіті за перше півріччя 1933 року за підписом

О.Новицького і Ф.Ернста ця тема не відображена [34, арк. 2-3]. На той момент учені не могли знати, що у жовтні 1933 р. буде заарештовано Ф. Ернста і йому доведеться пройти сталінські табори, а 28 жовтня 1942 року його буде розстріляно [39, с. 111].

Таким чином, вищевикладене дозволяє зробити висновок про те, що Федір Ернст відіграв помітну роль не тільки в плануванні роботи науково-дослідної кафедри мистецтвознавства НКО, підготовці аспірантів – молодих мистецтвознавців, розгортанні наукових академічних мистецтвознавчих досліджень. Однак, наприкінці 1920 – на початку 1930-х років партійні і каральні органи все зробили для того, щоб не тільки наукові інституції мистецтвознавчого спрямування та причетні до них учені були знищені (фізично чи морально), але й результати їх довгорічної та копіткої праці. Спосіб нищення українського мистецтвознавства був випробуваний і надійний – більшість мистецтвознавчих структур припинила свою діяльність тому, що була репресована більшість їх співробітників.

Джерела та література

1. Див.: Білокінь С. Федір Ернст // Пам'ятники України. - 1985. - № 2 (64). - С. 32-33; Його ж. Федір Ернст і Київ // Наука і культура: Україна. Вип. 22. - К., 1988. - С. 506-511; Його ж. Федір Ернст // Сучасність. - Мюнхен, 1990. - Липень-серпень. - Ч. 7-8 (351-352). - С. 86-98; Нестуля О.О. Україна стала його долею // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). К.: Рідний край, 1991. - С. 101-113; Білокінь С. В обороні української спадщини: історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 355 с.; Білокінь С. Незреалізоване видання Шеститомної історії українського мистецтва (1930–1931) Публікація проспекту невиданої шеститомної праці з історії українського мистецтва // Студії мистецтвознавчі. – 2010. – 2. Режим доступу: http://www.studii.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=47&Itemid=29.
2. Історія Національної академії наук України (1918-1933): Науково-довідковий апарат / Редкол.: О.С. Оніщенко (відп. Ред.) та ін. - К.: НБУВ, 2002. - 448 с.
3. Історія Академії наук України. 1918 - 1993. - К.: Наукова думка. - 319 с.
4. Музей історії м. Києва (Далі - МК). – Дк-10263.
5. Див. детальніше: Тарахан-Береза З.П. Олекса Новицький – дослідник і популяризатор творчості Тараса Шевченка // Образотворче мис-

тецтво. - 1987. - №5; 3 життя академічних кіл Києва 20-х рр. (за списками з архіву академіка О.П.Новицького) / Публ. і комент. Л.Федорової // Хроніка 2000. – 1997. - №17-18; Бонь О. Академік О.П.Новицький і музей Українських діячів науки та мистецтва // Київська старовина. – 1999. - №6; Бонь О. О.П.Новицький і діяльність української громади в Москві / Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Зб. Статей. – Вип.2. – К., 1997; Бонь О.І. Внесок академіка О.П.Новицького в збереження та дослідження Софії Київської // Краєзнавство. - 2000. - №1-2. - С. 130-137 тощо.

6. Білокінь С. В обороні української спадщини: історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 355 с.

7. Білокінь С. Автобіографія Федора Ернста початку 1930-х років // Студії мистецтвознавчі. – 2009. - 1. Режим доступу: http://www.studii.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=29; Національні архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ), ф. 13–1, од. зб. 2, арк. 11–13.

8. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (Далі - ІР НБУВ). – Ф.279. - №1046.

9. Там само. - №2807. – Арк. 1-8.
10. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі - НА ІА НАНУ). – Ф. ВУАК. - №118.
11. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук. Нарис історії. - К.: Наукова думка, 1993. - Ч. 2. – 216 с.
12. НАФРФ ІМФЕ, ф. 13–1, спр. 327.
13. ІР НБУВ. – Ф.279. - №874.
14. Там само. - №907.
15. Там само. - №868.
16. Квітка Климент Васильович (1880-1953) - український музикознавець-фольклорист. Чоловік Лесі Українки. Закінчив університет Св. Володимира (1902). Музичну освіту здобув у Київському музичному училищі РМТ. У 1922 р. організував кабінет музичної етнографії ВУАН. З 1933 - професор Московської консерваторії. Зібрав понад 6 тис. народних пісень, чимало записав із голосу Лесі Українки та І.Франка.
17. Див про неї: Падун-Лук'янова Л. Наталя Антонівна Коцюбинська / Л. Падун-Лук'янова // Зона. – 1997. - №12. – С. 163-217.
18. ІР НБУВ. - Ф.279 – №118.
19. Там само. - №136.
20. Щепотьєва М. Науково-дослідча кафедра мистецтвознавства в Києві в 1928 – 29 акад. р. // Хроніка археології та мистецтва. - Ч.2. – К., 1930. – С. 86-88.
21. Білокінь С. Мистецтвознавча діяльність Є.Ю.Спаської// Народна творчість та етнографія. - 1983. - № 6 (184). С. 64-67.
22. Спаська Є. Спогади про мого найсуворішого вчителя Данила Щербаківського / Публікація С.Білоконя // Наука і культура. – К., 1990. - Вип.24. – С. 272-286.
23. ІР НБУВ - Ф.279. - №873.
24. Там само. - №884.
25. Там само. - №892.
26. Наукові установи та організації УСРР. – Харків: Державна планова комісія, 1930. – 363 с.
27. Храмов Ю., Руда С., Павленко Ю., Кучмаренко В. Рання історія Академії наук України. - С.188.
29. ІР НБУВ - Ф.279. - №312.
30. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф.166, оп. 2, спр. 1184.
31. Коцюбинська Наталя Антонівна (1896-1937) - український мистецтвознавець. Закінчила Київські вищі жіночі курси (1918) та Археологічний інститут (1924). З 1923 - науковий співробітник Кабінету українського мистецтва ВУАН під керівництвом О.П.Новицького. Досліджувала замкову архітектуру України, срібництво. Під час революції і громадянської війни була членом УПСР, працювала в установах УНР. Неодноразово була заарештована, востаннє 1934. Розстріляна. Див.: Білокінь С. Мистецтвознавець Наталя Коцюбинська; Н.Коцюбинська та Є.Спаська про свого вчителя - Д.Щербаківського // Треті Гончарівські читання.: Регрес і регенерація в народному мистецтві: Тези і резюме доповідей. - К., 1996. - С. 10-11; Падун-Лук'янова Л. Наталя Антонівна Коцюбинська // Зона. - 1997. - № 12. - С. 163-217.
32. ІР НБУВ - Ф.279. - №902.
33. Там само. - №879.
34. Там само. - №881.
35. Там само. - №871.
36. У документах 1930 р. це видання називається “Глумачним словником української архітектури”. Незважаючи на прохання О.П.Новицького, історично-філологічний відділ 4 січня 1930 р. вирішив окремої комісії для його написання не створювати, а доручити цю роботу академіку і відповідно доповнити кошти кафедри.
37. ІР НБУВ - Ф.279. - №850. – Арк.1. На машинописному документі під заголовком “Кабінет українського мистецтва” від руки написано “Звіт” і закреслена стара пагінація (21 аркуш переправлений на 1).
38. Там само. - №872.
39. Нестуля О.О. Україна стала його долею // Репресоване краєзнавство – К.: Рідний край, 1991. – С. 111.

Александр Бонь

Фёдор Эрнст и его деятельность в искусствоведческих научных структурах в 1920-1930 годы

В статье на основе архивных источников раскрывается место и роль Фёдора Эрнста в работе искусствоведческих структур советской Украины 1920-1930 годов. Проанализировано его деятельность в разных научных институтах.

Ключевые слова: *охрана памятников, искусствоведение, кафедра искусства ВУАН, научно-исследовательская кафедра искусствоведения, кабинет украинского искусства ВУАН.*

Oleksandr Bon

Fedir Ernst in development of art criticism in 1920 - 1930 years

On the basis of archival sources the place and role of Theodore Ernst is revealed in the working of art criticism's structures of Soviet Ukrainian 1920-1930 years. Its activity is analyzed in various scientific institutions.

Key words: monument protective activity, art criticism, art department of All-Ukrainian Academy of Sciences, Research Department of Art Criticisms, the cabinet of ukrainian art of All-Ukrainian Academy of Sciences.

УДК 364.46+321.02 А.Люлька

Павло Дрок (м. Переяслав-Хмельницький)

НАУКОВА ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА А. ЛЮЛЬКИ

У статті висвітлюється основні віхи життя та розглядаються досягнення ученого й розробника турбореактивних двигунів Архипа Люльки

Ключові слова: Архип Люлька, літакобудування.

Українська земля багата на талановитих людей, внесок яких у розвиток науки та культури є неоціненним. До когорти визначних вітчизняних науковців належать розробник оригінального проекту реактивного літального апарату Микола Кибальчич (1853-1881) [1], основоположник багатомоторної авіації, якому належить пріоритет у створенні гелікоптерів Ігор Сікорський (1889-1972) [2], автор й учасник розробки 80-ти конструкцій літаків, серед яких виділяються морські літаючі човни й один із кращих у світі винищувачів того часу, Дмитро Григорович (1883-1938) [3] та один із піонерів ракетної техніки й теорії космічних польотів й автор так званої «траси Кондратюка», якою подорожували на Місяць космічні кораблі «Аполлон» Юрій Кондратюк (справжнє ім'я Шаргей Олександр Гнатович; 1897-1941(?) 1942 (?)) [4]. У цьому списку почесне місце по праву належить Архипу Михайловичу Люльці (1908-1984), сторіччя з дня народження якого урочисто відзначалось міжнародною громадськістю у березні 2008 року [5].

Життя та досягнення ученого й розробника турбореактивних двигунів впродовж тривалого часу привертати й продовжують привертати увагу не лише дослідників, письменників та журналістів, а й широкої читацької аудиторії. Архипу Михайловичу Люльці присвячено книги [6] та розділи [7] у них. Без розповіді про видатного радянського авіаконструктора, що через все своє життя проніс любов до України, де народився, зростав й формувався як спеціаліст, не обходяться книги, при-

свячені розвитку вітчизняної авіації [8] й життєписам славетних авіаконструкторів [9]. Розвідки, присвячені науковій діяльності Архипа Люльки, можна побачити в поважних наукових часописах [10,346-352]. З доробком та напрацюванням ученого мали змогу ознайомитися не лише науковці – через наукові читання з циклу «Видатні конструктори України», що проводилися на базі Київського політехнічного інституту [11], а й широка читацька аудиторія – за допомогою чисельних статей у газетах [12] та журналах [13,12-13].

Дослідник, що став піонером принципово нового підходу в справі конструювання й побудови авіаційних двигунів, пройшов нелегкий життєвий та науковий шлях.

Народився Архип Люлька 23 березня 1908 р. у селі Саварка на Київщині в бідній селянській родині. Його батько, неписьменний коваль, повернувшись з тяжким пораненням додому з російсько-японської війни, одружився з удовою Олександрою Бебешко, котра мала п'ятеро дітей. У цьому шлюбі й народилося ще троє дітей, одним з яких й став майбутній видатний авіаконструктор [14] Рано залишився без матері, що померла від тяжкої хвороби. Батько Архипа, незважаючи на чисельні труднощі, зробив все, щоб усі восьмеро дітей отримали належну освіту й віддав їх до місцевої семирічної школи. Це відіграло значну роль у формуванні особистості хлопчика, котрий в 12-тирічному віці залишився круглим сиротою, а опікуном над меншими дітьми став старший брат Антін Григорович Бебешко.